

УДК 332.146.2

ГАРМІДЕР Л.Д.

д.е.н., проф., професор кафедри підприємництва, організації виробництва та теоретичної і прикладної економіки ДВНЗ «Український державний хіміко-технологічний університет», e-mail: garm@ukr.net, ORCID ID: 0000-0001-7837-2734

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК: РЕГІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ

Мета. Визначення поняття «соціально-економічний розвиток регіонів» та систематизація напрямів соціально-економічного розвитку регіонів. **Методи.** Прийоми індуктивного і дедуктивного дослідження, групування, спостереження, порівняння. **Результати.** Визначено заходи, які варто проводити для підвищення конкурентоспроможності регіонів. **Наукова новизна.** Удосконалення теоретичних аспектів та дослідження напрямків соціально-економічного розвитку регіонів. **Практична значимість.** Проведені дослідження дають змогу удосконалити теоретичні засади соціально-економічного розвитку регіонів, проаналізувати напрями соціально-економічного розвитку з метою підвищення рівня життя населення, обсягу та якості суспільних послуг та стабільності регіонів, а також запропонувати заходи зростання конкурентоспроможності регіонів.

Ключові слова: регіон; соціально-економічний розвиток регіону; валовий регіональний продукт; конкурентоспроможність; потенціал; конкурентний імунітет; економічна безпека

Постановка проблеми

Одним із аспектів, що визначають важливість дослідження регіонів, є потреба у забезпеченні сталого розвитку шляхом раціонального використання їх потенціалу. Для проведення ефективного соціально-економічного зростання регіонів та забезпечення розвитку різних сфер і галузей народного господарства необхідно насамперед чітко визначити зміст поняття «соціально-економічний розвиток регіонів». Отже метою даного дослідження є: визначення поняття «соціально-економічний розвиток регіонів» та систематизація напрямів соціально-економічного розвитку регіонів

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Соціально-економічному розвитку на регіональному рівні присвячені праці таких вітчизняних вчених: О.С. Качного [1], В.І. Криленко [2], А.Г. Мазур, М.П. Салтана [3], К.Й. Пугачевської [4], О.П. Романко [5], Д.О. Світличної [6], Л.М. Тимошенко, А.О. Сімахової [7], О.В. Черевко [8], С.М. Юрійчука [9], однак існує необхідність у подальшому дослідженні значення та напрямків соціально-економічного розвитку регіонів та їх конкурентоспроможності в сучасних умовах.

Формулювання цілей

Незважаючи на значну кількість досліджень, присвячених соціально-економічному розвитку регіонів, у сучасній науковій літературі залишається недостатньо комплексних робіт у напрямку соціально-економічного розвитку регіонів та розробки заходів для підвищення їх конкурентоспроможності. Визначена раніше мета дослідження зумовила постановку наступних завдань: дослідити основні дефініції поняття «соціально-економічний розвиток регіонів»; з'ясувати основні напрями соціально-економічного розвитку регіонів; обґрунтувати роль конкурентоспроможності регіонів; проаналізувати значення економічного потенціалу та безпеки для соціально-економічного розвитку регіонів.

Виклад основного матеріалу дослідження

Наукове значення ролі регіонів як безпосереднього середовища розширеного відтворення підводить до усвідомлення необхідності розвитку потенціалу кожного з них з урахуванням специфіки і взаємозв'язків з іншими регіонами.

Огляд наукових праць з регіональної економіки засвідчує, що існують розбіжності у визначенні формулювання терміну «регіон». З точки зору географічного трактування регіон – це район, частина земної поверхні або ділянка суходолу із специфічними географічними властивостями та визначеними кордонами. Згідно економічного трактування регіон – це певна частина території, в якому існує взаємозв'язок між суб'єктами господарювання.

Наприклад, О.В. Дергачов дає таке визначення поняттю «регіон»: «територія, що має власні геополітичні, економічні, культурні, соціальні і інші властивості, які взаємопов'язані і забезпечують певну якість життя населення» [6]. У даній статті регіон розглядаємо як соціально-економічну цілісну систему яка є складовою частиною територіального устрою країни, що має власну організаційну структуру та здатність до економічного та соціального розвитку, має місцеві органи влади, які є елементами державної структури влади і управління країною.

Поняття «соціально-економічний розвиток» на регіональному рівні трактується по-різному, тому варто проаналізувати дані табл. 1, в якій наведено наукові погляди щодо визначення даного терміну.

Таблиця 1

Теоретичні підходи до трактування поняття «соціально-економічний розвиток регіонів»

Автор	Визначення поняття «соціально-економічний розвиток регіонів»
О.С. Качний [1]	Процес постійного економічного зростання території регіону, що здійснюється під впливом внутрішніх і зовнішніх виробничих, інституційних, соціальних чинників, та забезпечує підвищення рівня і якості життя його населення.
Л.М. Тимошенко, А.О. Сімахова [7]	Економічні відносини між суб'єктами економіки з приводу забезпечення кращих умов рівня життя населення через застосування переваг нових інститутів, що сприяють формуванню взаємодії економічних та соціальних чинників.
О. В. Черевко [8]	Об'єктивний процес, що відбувається під впливом історичних, географічних, демографічних та інших факторів. Одночасно це і суб'єктивний процес, що відбувається під впливом управлінських заходів з боку регіональної адміністрації.
С. М. Юрійчук [9]	Комплексний процес одночасних змін економічної, соціальної, просторової, політичної та духовної сфер, що призводить до якісних перетворень і в загальному – до змін умов життя людини.

Джерело: розроблено автором за даними [1,7,8,9]

Аналізуючи наведену інформацію в табл. 1 можна зробити висновок, що думки науковців з приводу сутності поняття «соціально-економічний розвиток регіонів» розходяться. Тому варто дати більш узагальнене визначення, яким би можна було розкрити даний термін. Отже, під соціально-економічним розвитком регіону розуміємо зростання показників ефективності діяльності регіону в результаті якісних змін економічних, соціальних, духовних, політичних та управлінських сфер, з метою підвищення рівня життєдіяльності населення.

Основними напрямками соціально-економічного розвитку регіонів є:

1. економічна та соціальна згуртованість, яка включає в себе валовий регіональний продукт на одну особу населення, наявний дохід населення у розрахунку на одну особу населення та загальний коефіцієнт вибуття сільського населення;

2. економічна ефективність, яка характеризується індексом промислової продукції, обсягом реалізованої промислової продукції, індексом обсягу сільськогосподарського виробництва, індексом будівельної продукції будівництва та індексом споживчих цін;

3. інвестиційно-інноваційний розвиток та зовнішньоекономічна співпраця, що містить в собі індекс та обсяг капітальних інвестицій, обсяг та темп зростання обсягу прямих іноземних

інвестицій, частка реалізованої інноваційної продукції у загальному обсязі реалізованої промислової продукції та обсяг експорту товарів у розрахунку на одну особу населення;

4. фінансова самодостатність, яка включає показники доходів місцевих бюджетів та темп їх зростання, а також капітальні видатки бюджетів;

5. розвиток малого та середнього підприємництва, що полягає у розрахунку показників кількості суб'єктів середнього та малого підприємництва у розрахунку на 10 тис. осіб наявного населення та частка обсягу реалізованої продукції даними суб'єктами господарювання;

6. ефективність ринку праці, що включає в себе показники продуктивності праці, рівень безробіття та зайнятості населення, індекс реальної заробітної плати та сума заборгованості з виплат зарплати;

7. розвиток інфраструктури можна визначити за допомогою показників щільності автомобільних доріг загального користування з твердим покриттям державного значення в регіоні, частка сільських та міських домогосподарств, що мають доступ до Інтернету вдома та загальна площа житлового фонду та інші;

8. відновлювальна енергетика та енергоефективність, що характеризуються показниками обсягу паливно-енергетичних ресурсів, спожитих у регіоні; рівень впровадження енергозберігаючих джерел світла у зовнішньому освітленні населених пунктів регіону та інші;

9. доступність та якість послуг у сфері освіти;

10. доступність та якість послуг у сфері охорони здоров'я;

11. соціальний захист та безпека;

12. раціональне природокористування та якість довкілля – це показники, що аналізують обсяг викидів забруднюючих речовин та їх темп зростання (зменшення).

Із вищенаведених даних стає зрозуміло, що існує безліч показників соціально-економічного розвитку регіонів, але основним є показник валового регіонального продукту (ВРП), тому що він допомагає охопити всі особливості регіональної структури виробництва, а рівень ВРП в розрахунку на одну особу населення дає можливість виділити найбільш продуктивні регіони України. Наочно проведемо аналіз даних валового регіонального продукту за 2019-2021 рр. (табл.2).

Проаналізувавши динаміку валового регіонального продукту в розрахунку на одну особу населення протягом 2019-2021 рр., спостерігаємо зростання даного показника по всіх регіонах. Лідерами серед регіонів по ВРП є три області: Полтавська (195825,0 грн.), Київська (162696,0 грн.) та Дніпропетровська (186697, 0 грн.). Найменше значення ВРП у Луганській області при значенні 24684,0 грн. Отже, найбільш продуктивними регіонами країни є області із найбільшим показником валового регіонального продукту, тобто Київська, Дніпропетровська та Полтавська області.

У сучасних умовах на соціально-економічний розвиток регіонів важливий вплив має конкурентоспроможність та складові конкурентного аналізу, серед них: конкурентні переваги, конкурентна позиція, конкурентна стійкість, конкурентний потенціал, конкурентний статус та конкурентний імунітет. Конкурентоспроможність – це здатність регіону витримувати конкуренцію з боку інших регіонів в змаганні за залучення ресурсів для виробництва товарів та послуг відповідної якості [5].

Конкурентоспроможні регіони мають змогу забезпечити: постійне зростання валового регіонального продукту; високий рівень життя населення в регіоні; реалізувати економічний потенціал регіону; сприятливі умови суб'єктам господарювання та конкурентні позиції на ринках; здійснювати виробництво товарів та послуг, які витримують конкуренцію на зовнішніх та внутрішніх ринках; сприятливий інвестиційний клімат регіону.

Для підвищення конкурентоспроможності регіону необхідно застосовувати наступні заходи розвитку:

1) інноваційні заходи – це впровадження науково-технічного прогресу в економіку регіону та фінансування інноваційної діяльності;

2) охорона навколишнього природного середовища – заходи з впровадження ресурсозберігаючих та екологічно чистих технологій з метою зменшення кількості відходів та шкідливих викидів;

3) інформаційні заходи – дають можливість виявити в якому напрямку діяльності рухатися регіону, щоб досягнути соціально-економічного розвитку;

4) розвиток транспорту – це розвиток транспортної інфраструктури та доступність до транспортних перевезень;

5) організаційні – високий рівень адміністративного управління, планування та регулювання економіки в регіоні;

б) стратегічне бачення – забезпечення стратегічної гнучкості для досягнення цілей регіону на основі управління, яке визначає й реалізує усі його можливості та здатності [4].

Таблиця 2

Валовий регіональний продукт (у фактичних цінах) у розрахунку на одну особу населення за 2019- 2021 рр., грн.

Назва області	2019 рік	2020 рік	2021 рік
Вінницька	83133	88380	114218
Волинська	73176	75193	90331
Дніпропетровська	122303	126209	186697
Донецька	49385	50124	69446
Житомирська	70225	76017	95948
Закарпатська	48853	49538	60632
Запорізька	91452	99738	138521
Іван-Франківська	63237	66245	88227
Київська	123216	135817	162696
Кіровоградська	77788	81166	109183
Луганська	18793	20297	24684
Львівська	85177	94317	119049
Миколаївська	82121	86750	112864
Одеська	82879	92823	115129
Полтавська	134383	136608	195825
Рівненська	58318	62485	77599
Сумська	70550	75815	100760
Тернопільська	54821	60565	79412
Харківська	92837	97428	122227
Херсонська	59972	66973	87378
Хмельницька	65893	77153	96964
Черкаська	86279	91817	112145
Чернівецька	46135	50110	61088
Чернігівська	78098	85435	117225

Джерело: розроблено автором за даними [10]

Враховуючи військову ситуацію в Україні та нестабільність у фінансовій, енергетичній, продовольчій та інших сферах – соціально-економічний розвиток регіонів є обмеженим, і саме тому важливе значення має економічна безпека регіонів.

Економічна безпека регіону – це здатність економіки регіону функціонувати при цьому максимально забезпечуючи високий рівень життя та розвитку [2]. Отже, якщо соціально-економічний розвиток регіонів буде опиратися на економічну безпеку, то це дасть змогу регіонам гнучко реагувати на зміни в економічному, соціальному, політичному середовищах. Потенціал регіону – це загальна здатність галузей економіки регіону виробляти продукцію, здійснювати капітальне будівництво, перевезення вантажів, надавати необхідні послуги населенню, який визначається досягненням науки і техніки, обсягом виробничих потужностей, наявністю транспортних засобів, економічно активного населення, якістю їхньої професійної підготовки, ступенем розвитку галузей сфери обслуговування населення [3].

Якщо раніше природно-ресурсний потенціал регіонів відігравав одне з найважливіших значень, то тепер основне значення відіграє інноваційно-інвестиційний потенціал, який включає в себе обсяг капітальних інвестицій. Проаналізуємо обсяг капітальних інвестицій (крім інвестицій з державного бюджету) у розрахунку на одну особу населення наростаючим підсумком за 2019-2021 рр. (табл. 3).

Таблиця 3

Обсяг капітальних інвестицій (крім інвестицій з державного бюджету) у розрахунку на одну особу населення наростаючим підсумком за 2019-2021 рр., грн

Назва області	2019 рік	2020 рік	2021 рік
Вінницька	10172,5	6226,8	8153,7
Волинська	12287,4	9319,5	6694,5
Дніпропетровська	20999,3	15208,9	19351,2
Донецька	7397,2	5355,9	6510,7
Житомирська	6968,8	5615,5	6355,8
Закарпатська	7449,5	3192,3	3948,2
Запорізька	8772,5	5864,6	7833,5
Іван-Франківська	6802,5	3630,9	5942,3
Київська	28436,3	12929,1	19875,2
Кіровоградська	8354,8	5562,3	5732,3
Луганська	1569,4	1086,3	1375,9
Львівська	12431,1	5880,9	8564,0
Миколаївська	11157,3	5422,3	6279,0
Одеська	8903,2	6757,9	7445,5
Полтавська	16599,9	11829,0	14732,1
Рівненська	5830,9	3165,9	4770,0
Сумська	7210,5	4763,8	6204,3
Тернопільська	8864,2	5510,9	7243,0
Харківська	8627,4	6178,4	7062,2
Херсонська	11992,4	3536,8	4879,6
Хмельницька	8383,4	5784,0	7814,6
Черкаська	9522,7	4627,2	644,6
Чернівецька	4552,4	2533,5	3312,9
Чернігівська	8828,9	5599,5	6586,0

Джерело: розроблено автором за даними [10]

За підсумками 2021 року можна побачити, що обсяг капітальних інвестицій (крім інвестицій з державного бюджету) у розрахунку на одну особу населення наростаючим підсумком в Київській області склав 19875,2 грн. і є найбільшим порівняно з іншими областями, а найменший – в Луганській області і становить 1375,9 грн. В загальному, по всіх областях простежується тенденція зростання обсягу капітальних інвестицій порівняно із 2020 роком.

Висновки з даного дослідження і перспективи

Вивчення змісту поняття «соціально-економічний розвиток регіонів» показав що, незважаючи на велику кількість досліджень щодо розкриття цього поняття, не існує одностайної думки щодо його трактування. Розкриваючи дану тему, виявлено, що існує багато напрямків соціально-економічного розвитку, які вимірюються певними показниками, основним з яких є показник валового регіонального продукту. Також в межах розглянутого питання було розкрито роль конкурентоспроможності та економічної безпеки оскільки завдяки цьому відбувається стабільний соціальний та економічний розвиток навіть у кризові періоди. Проаналізовано стан соціально-економічного потенціалу регіонів за допомогою обсягу капітальних інвестицій у розрахунку на одну особу населення.

HARMIDER L.D.

Doctor of Economics, Professor, Head of Department of entrepreneurship, organization of production and theoretical and applied economics, SHEI «Ukrainian State University of Chemical Technology», e-mail: garm@ukr.net, ORCID ID: 0000-0001-7837-2734

SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT: REGIONAL ASPECT

Purpose. Definition of the concept of «socio-economic development of regions» and systematization of directions of socio-economic development of regions. **Methods.** Techniques of inductive and deductive research, grouping, observation, comparison. **The results.** The measures that should be carried out to increase the competitiveness of the regions have been determined. **Scientific novelty.** Improvement of theoretical aspects and research of directions of socio-economic development of regions. **Practical significance.** The conducted research makes it possible to improve the theoretical foundations of the socio-economic development of regions, to analyze the directions of socio-economic development in order to increase the standard of living of the population, the volume and quality of public services and the stability of the regions, as well as to propose measures to increase the competitiveness of the regions.

Keywords: region, socio-economic development of the region, gross regional product, competitiveness, potential, competitive immunity, economic security

REFERENCES

1. Kachnyi, O.S. (2017). Teoretyko-metodolohichni zasady derzhavnoho upravlinnia sotsialno-ekonomichnym rozvytkom rehioniv. Investytsii: praktyka ta dosvid [Theoretical and methodological principles of public administration of socio-economic development of regions]. *Investytsii: praktyka ta dosvid – Investments: practice and experience*, 21, 66-68 [in Ukrainian].
2. Krylenko, V.I. (2013). Ekonomichna bezpeka rehionu yak skladova zabezpechennia natsionalnoi ekonomichnoi bezpeky [Economic security of the region as a component of ensuring national economic security]. *Efektivna ekonomika – Efficient economy*, 2. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2013_2_11 (date of application: 02.12.2023) [in Ukrainian].
3. Mazur, A.G., & Saltan, M.P. (2012). Rozvytok sotsialno-ekonomichnoho potentsialu: rehionalnyy aspekt [Development of socio-economic potential: regional aspect]. Vinnytsia. LLC «Planer». [in Ukrainian].
4. Pugachevska, K.Y. (2023). Rehionalnyi rozvytok yak chynnyk formuvannia konkurentospromozhnosti ekonomiky rehionu [Regional development as a factor in the formation of competitiveness of the region's economy]. *Innovation and Sustainability*, 3, 63-68 [in Ukrainian].
5. Romanko, O.P. (2015). Poniattia konkurentospromozhnosti rehionu ta yoho oznaky [The concept of competitiveness of the region and its signs]. *Efektivna ekonomika – Efficient economy*, 3. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2015_3_15 (date of application: 02.12.2023) [in Ukrainian].
6. Svitlychna, D.O. (2016). Rehion – tsilisna pryrodno-sotsialno-ekonomichna systema [Region – integral natural-socio-economic system]. *Visnyk Odeskoho natsionalnoho universytetu. Seriya Heohrafichni ta heolohichni nauky – Bulletin of the Odessa National University. Series Geographical and Geological Sciences*, 1, 142-152 [in Ukrainian].
7. Timoshenko, L.M., Simakhova, A.O. (2015). Sotsialno-ekonomichni rozvytok i yoho kerovane zabezpechennia v umovakh innovatsiinoi modeli suspilnoi dynamiky [Socio-economic development and its controlled provision in the conditions of an innovative model of social dynamics]. *Mekhanizm rehuliuвання ekonomiky – Mechanism of economic regulation*, №1, 68-76 [in Ukrainian].
8. Cherevko, O.V. (2006). Stratehiya sotsial'no-ekonomichnoho rozvytku rehioniv Ukrainy [Strategy of socio-economic development of regions of Ukraine]. Cherkasy. Brama-Ukraine. [in Ukrainian].
9. Yuriychuk S.M. (2011). Peculiarities of management of socio-economic development of regions in modern conditions [Osoblyvosti upravlinnia sotsialno-ekonomichnym rozvytkom rehioniv u suchasnykh umovakh]. *Investytsii: praktyka ta dosvid – Investments: practice and experience*, № 6, 52-53 [in Ukrainian].
10. Ofitsiinyi sait Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy [Official site of the State Statistics Service of Ukraine]. URL : <http://ukrstat.gov.ua> (date of application: 02.12.2023) [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 11.11.2023
Received: 2023.11.11